

L'humor gràfic també defensa els drets i les llibertats

TEMA DEL MES. Davant la situació excepcional que viu el nostre país, diversos dibuixants, il·lustradors i professionals de la comunicació debaten sobre el paper de l'humor gràfic en la defensa dels drets i les llibertats personals i col·lectives.

Galdric Sala i Jaume Gubianas Foto: Francesc Rubí

Si existeix un ofici especialment sensible a les circumstàncies socials i polítiques d'un país, aquest és el dels il·lustradors que fan humor gràfic en els mitjans de comunicació. D'aquí que, davant la situació excepcional que viu Catalunya, els professionals de la comunicació gràfica clavin el llapis a la nafra de la situació política actual. Un d'aquests il·lustradors o dibuixant d'històries, com prefereix que l'anomenin, és Manel Fontdevila, excol·laborador d'**El Pou de la gallina** i ninotaire de "Regió7" durant 25 anys. Després de dibuixar per a les revistes "El Jueves" i més recentment per "Orgullo y satisfacción", Fontdevila ha continuat col·laborant en la premsa diària, primerament a "Público", i actualment, en els diaris "eldiario.es" i "Ara".

Fontdevila reconeix que «al començament, jo era provocador pel gust de provocar». A dia d'avui el seu humor continua sent incisiu, punyent, tossudament irreverent. Per a ell, l'humor ha de fer riure i ha de fer pensar. Fa un humor desacralitzador, que pretén desdramatitzar la realitat, partint de la base que «ningú és més que ningú; és a dir, per a mi tant és el rei com un mecànic». La prova d'això són les dues querelles interposades el 2007 i el 2014 per dues portades de la revista "El Jueves", satíriques amb la monarquia. Arran de l'intent de censura per part l'empresa editora RBA d'aquesta segona portada, al·lusiva a l'abdicació del rei Joan Carles, Fontdevila i divuit dibuixants més decideixen abandonar la publicació i funden la revista electrònica "Orgullo y satisfacción", que aquest desembre ha publicat el seu darrer número per falta de prou subscriptors.

Galdric Sala: «Es pot ser irreverent amb els temes, però cal ser respectuós amb les persones»

Com en els incidents esmentats, els casos de conflicte acostumen a ser aliens als mitjans, entre altres raons perquè «si col·labores en diaris de la teva corda difícilment et censuren res». Les úniques ocasions en què Fontdevila va ser desautoritzat per la pròpia redacció va ser estant com a ninotaire al diari "Público". En un cas, perquè podia vulnerar els interessos dels anunciants, «ja que vaig voler criticar un Barça-Madrid de futbol, havent-hi l'empresa que retransmet els partits per televisió com a socia del diari»; en un altre, «perquè el protagonista era un periodista, cosa que no s'escau de fer, es veu». I a la revista "Put a Mili", on "carregava contra els que feien la mili, quan justament els soldats n'eren els lectors".

Recorda quan va ser encausat, juntament amb periodistes del **Pou** i "Regió7", a conseqüència d'un reportatge sobre la vinculació de la sala de festes Pont Aeri amb l'extremadreta. Estant a "Regió7" també va patir una amenaça de querella a causa d'un acudit sobre un cas de transfuguisme d'un polític local. En certa ocasió, un altre acudit seu sobre la llei Sinde i els drets d'autor va provocar una gran polseguera a la xarxa.

Un ofici compromès

«Dibuixar és prendre partit en un sentit ampli», afirma Fontdevila. I afegeix que "tots els lectors saben de quin peu calcen els humoristes gràfics". Galdric Sala, ninotaire de "Regió7" i del "Diari de Girona", és del mateix parer: "Des del moment que dones una determinada visió de la situació, et posicionen". Per a Sala, coautor amb Josep Renalies d'una "Història de Manresa explicada als menors de 30 anys", publicada aquest Nadal, en tot acudit "hi ha opinió i missatge". Tant Fontdevila com Sala consideren que disposen de carta blanca, amb el benentès que, com diu Sala, «es pot ser irreverent amb els temes, però cal ser respectuós amb les persones».

Valentí Gubianas: «Podia posar-me a dibuixar mons imaginaris com si no passés res?»

Es podria pensar que només els humoristes gràfics prenen partit. Entre els il·lustradors i els dissenyadors gràfics, també hi trobem qui participa de l'opinió pública des d'un mural de paret, un cartell o per mitjà d'un post-it a la xarxa. Aquest és el cas dels germans Gubianas. Tant el Jaume com el Valentí comparteixen l'ofici d'il·lustrar llibres de text, contes i revistes, tant d'editorials catalanes com forànies. Tots dos dibuixants han posat la seva feina al servei del dret a decidir i de la denúncia de la repressió de l'estat. I ho han fet, bàsicament, per mitjà d'unes petites vinyetes il·lustrades que, des de primers d'octubre, circulen per les xarxes socials, com a missatges d'ànim i esperança: «Els nostres missatges són positius, clars i compartibles per tothom qui creu en la llibertat». El Valentí explica que s'hi va posar arran dels fets de l'1 d'octubre i de l'empresonament dels Jordis: «Com podia posar-me a dibuixar mons imaginaris com si no passés res, com si no hi haguessin persones de casa nostra que eren a la presó per defensar unes idees que també eren les meves?». D'aquestes vinyetes o posts el Valentí en diu pamflets de batalla: «Qualsevol que els vegi sabrà què penso. Això no vol dir que jo pretengui dir què ha de pensar l'altra gent». També han participat en la creació de murals i cartells reivindicatius, com a dissenyadors.

Recentment, a Navàs, els germans Gubianas i altres artistes han pintat un mural en què cadascú recreava una lletra de la paraula llibertat. La seva contribució a la lluita per la llibertat ve de lluny. Ja fa anys que dissenyen cartells per a entitats i col·lectius que defensen la llengua, la cultura i el país. El Valentí recorda, entre altres murals, el que va pintar l'any 2011, en el transcurs del sopar de la Nit del Bages per la Independència, que es fa anualment a Sant Benet: «Vaig dibuixar tot d'animals que avancen capa un estel. Hi havia una llebre i un elefant. Un animal ràpid i un de lent. Volia significar que l'important és l'objectiu i que no per córrer més hi arribaràs abans. A més, el que cal és arribar-hi tots alhora».

Humor en temps de crisi

En el moment actual seria impensable trobar un ninotaire que, si més no en la premsa catalana, defugís la situació política del país. Sala, que treu punta tant de l'actualitat general com local, considera que «ara mateix resultaria estrany fer humor intemporal, a part que no parlar de política seria desapropiar el gran tema, ja que Rajoy i Trump són un regal per als humoristes». El periodista cultural Quim Noguero observa que, «tal com estan les coses, no mullar-se ja és mullar-se». D'altra banda, com assenyala Gonçal Mazcuñan, exdirector del diari "Regió7", "des del moment que l'acuditaire editorialitza ja es mulla».

En efecte, l'acudit i l'editorial comparteixen pàgina i l'acudit diari, com remarca Noguero, «respon sovint a la línia editorial de cada mitjà». Tant és així que alguns acudistes treballen a la mateixa redacció o bé és el cap de Redacció qui, segons explica Noguero, «proporciona al dibuixant el context de partida per a l'acudit». Per context de partida s'entén el marc mental que conformen el tema del dia i les informacions i les opinions que compartiran pàgina amb l'acudit. Aquest és el cas de Toni Batllori, de "La Vanguardia". Segons Mazcuñan, però, el més habitual és que el dibuixant passi l'acudit al responsable de la secció d'opinió i que el director el vegi una vegada el diari ja està muntat. Així ho fan Fontdevila i Sala, que esperen a fer i enviar l'acudit al final del dia, perquè un acudit fet al matí al vespre ja pot ser vell. Fontdevila remarca que, «tal com està tot, el que és difícil ara no és crear un acudit, sinó descartar-ne molts», i suggereix l'interès que podria representar, en les edicions de premsa digitals, poder incorporar acudits nous a mesura que s'actualitza la informació.

Gonçal Mazcuñan: "Des del moment que l'acudista editorialitza ja es mulla"

Per a Mazcuñan, així com l'editorial expressa la visió de la direcció del mitjà, l'acudit expressa l'opinió del dibuixant. En relació amb el columnisme d'opinió, l'exdirector de "Regió7" opina que aquest disposa de més recursos, «pot escriure entre línies, mentre que l'acudit és més directe i immediat». Noguero compara la immediatesa de la imatge amb «el gran abast de les pintures dels temples medievals» i matisa que, tanmateix, un acudit pot ser extraordinàriament subtil: «permet dir coses entrant per la porta del darrere de les expectatives del lector, de manera que la combinació pot ser mortal, en tant que l'acudit gràfic és certament més directe, però alhora, pot resultar menys explícit o unívoc que l'opinió escrita».

No descobrirem res de nou si afirmem que hi ha més gent que llegeix l'acudit que no pas l'editorial i que, com diu Fontdevila, «l'avantatge de l'humorista, en relació amb el periodista, és que pot dir el que pensa». I el que pensa molt sovint «és allò que no diu o no acaba de dir l'editorial», si bé reconeix que «a força de dir el que no diu l'editorial, t'exposes a anar al carrer». Confessa que "honestament escric i dibuixo el que vull", conscient que «si hi ha algun problema, te l'has de menjar tu solet, perquè la nostra professió és de franc tiradors i tothom campa com pot». Per a ell «l'humor és sorpresa i alhora és un mecanisme de defensa, a través del qual procuro donar visions divergents de les coses, sense voler ser didàctic». En la seva condició d'acudista d'un mitjà estatal com "eldiario.es", comenta que cal tenir sempre en compte la diferència de contextos informatius: «A Madrid associen independència amb nacionalisme o ser partidari del dret a decidir a ser independentista» i subratlla que "existeix un determinat progressisme madrileny que se situa per sobre d'aquest debat, perquè consideren que estan per damunt i al marge de les banderes, que estan al km 0 del nacionalisme». També recorda que, en certa ocasió, Quim Noguero va dir d'ell que, en els seus acudits publicats a la premsa de Madrid, es mirava la vida estatal des de la perifèria. «En aquests moments", remarca Fontdevila, «la perifèria és Madrid i el seu govern».

Els límits de l'humor

Tots els entrevistats coincideixen a afirmar que es pot fer humor de tot, «sempre que estiguis disposat a assumir el risc», afegeix Fontdevila. Mazcuñan posa com a exemple el programa de TV3, "Polònia", i subratlla que tot és opinable, sobretot quan es tracta de personatges públics: «Tota actuació pública és criticable, mentre imperi el bon gust, que no vol dir no fer-los aparèixer com a caganers, sinó burxar en qüestions que formen part de la intimitat de la persona». Amb tot,

cal tenir en compte que la recepció del lector sempre és subjectiva i això fa que de vegades l'acudtaire no pugui evitar ofendre o ferir susceptibilitats. Dels temps en què Mazcuñan i Fontdevila van coincidir a "Regió7", l'exdirector recorda la queixa formulada per part del monestir de Montserrat arran de la publicació d'un acudit que relacionava la comunitat benedictina amb el Cavall Bernat, com a metàfora sexual.

En aplicació del sentit comú, Noguero assenyala com a límits «que el referent de partida sigui una dada real, que l'acudit no reafirmi un prejudici o un estereotip i no posar el dit a l'ull o a la nafra del dèbil anònim». I ho explica així: «Et pots fotre amb la família reial pel sol fet de ser-ho i viure aquest privilegi, però no tindria cap sentit posar-se amb una família real anònima, ja que pateix prou maldecaps. Si es pega a qui algú paga bé, que aguantí el xàfec, perquè li entra en el sou. I això val també per als polítics».

Jaume Gubianas: «Els nostres missatges són positius, clars i compartibles per tothom que creu en la llibertat»

Malgrat que la llibertat d'expressió, en l'àmbit de l'humor gràfic, gaudeix encara d'una relativa, encara que fràgil, bona salut, Sala detecta «una tendència de certs autors a autocensurar-se» i observa una certa involució, pel que fa a alguns dels grans mitjans, i cita el cas del dibuixant Eneco las Heras, acomiadat fulminantment del diari "20 Minutos". Com a il·lustrador infantil, Valentí Gubianas reivindica poder parlar de tot amb els nens: «Quan vaig a un enterrament i no hi veig nens, no ho entenc. Per què els hem d'amagar temes com la mort i la càrrega policial de l'1 d'octubre? Parlar del que està passant als nens no és adoctrinar-los, sinó ajudar-los a entendre allò que ja veuen per ells mateixos». «Potser no, que no es pot fer humor de tot», s'atura a reflexionar Mazcuñan. «De tot, sí, menys de la religió musulmana», apunta.

Temps canviants

En altres èpoques fer humor sobre l'islamisme no implicava jugar-s'hi la pell, com passa ara. Els temps canvien i canviar no és sempre sinònim d'anar millor. Hem vist com fins i tot estar per la llibertat d'expressió pot significar ser acusat d'incitació a l'odi. De fet, l'humor i la rialla històricament sempre han resultat subversius i estimulants. A Catalunya disposem d'una tradició molt creativa de revistes i dibuixants, que han constituït una veritable escola per als il·lustradors i humoristes gràfics del present. Pel que fa a publicacions, tot i la distància en el temps, encara és ben present l'humorisme d'"El Be Negre", i més recentment, l'humor d'"El Papus", "Por Favor", "Víbora", "El Jueves"..., amb temptatives malauradament de curta durada com "La pipa d'en Roc" o "Orgullo y satisfacción", entre altres. Quant als dibuixants, Noguero remarca la influència de Cesc i Perich en les generacions dels que ara ronden la cinquantena. De Cesc en destaca «l'expressiva tendresa del traç senzill» i del Perich, «la gràcia esmolada i també despulladíssima». Sense deixar de banda altres referents com "Hermano Lobo", "Charlie Hebbo", "Hara-Kiri" i, entre els dibuixants, Chumi-Chúmez, i Ferreres: «En aquests moments difícils també m'està agradant molt l'"animus iocandi" de Ferreres a "El Periódico", perquè ha pres molt més partit que el mitjà on treballa i no sempre rema en la mateixa direcció».

Manel Fontdevila: «El que és difícil ara no és crear un acudit, sinó descartar-ne molts»

En l'aspecte formal els canvis són notoris i significatius. Tecnològicament han aparegut nous formats i internet ha facilitat, d'una banda, la comunicació dels il·lustradors i els acuditaires amb els mitjans per als quals treballen, i de l'altra, permet una difusió infinitament més àmplia i immediata, fet que en les circumstàncies actuals s'ha convertit en un bon cavall de Troia per a la denúncia i la resistència activa. Estèticament, la millora de la tècnica gràfica ha comportat, segons remarca Mazcuñan, «un resultat final i un acabat més agradables».

En un altre sentit, Noguero constata que «darrerament s'ha pensat massa sovint que, com que es podia dir tot, no calia prendre's l'humor tan seriosament com es mereix» i Sala apunta que «com més llibertat hi ha més es tendeix a l'acudit fàcil». Tant Fontdevila com Sala reivindiquen l'humor subtil, intel·ligent, ocurrent, en què d'alguna manera el lector també ha de participar. «Si l'acudit és bo», sosté Noguero, «escandalitza menys, perquè l'autor no diu ell sol l'animalada que deixa anar: també en fa partícip el lector». I recorda que, en ple franquisme i just després, «l'humor tenia ofici i mala llet: moltes ganes de dir coses, d'agafar la realitat pel coll i fins i tot pels ous; i molts recursos, adquirits i afilats pel fet d'haver hagut de parlar entre línies. Per estrany que sembli la subtilitat és més subversiva que la pinzellada de traç gruixut, en la mateixa mesura que agafa per sorpresa molta gent que no pensa el mateix i li esclata al cap amb la guàrdia abaixada».

Mazcuñan constata un retorn al paper combatiu dels dibuixants durant la primera Transició: «És evident que l'acuditaire sempre ha mantingut l'esperit crític enfront del poder i la injustícia, però en moments com l'actual tot adquireix una dimensió de lluita política». Valentí Gubianas troba que «els il·lustradors, com a col·lectiu, ens hauríem de mullar amb més contundència, i si no ho fem és per por de prendre la feina». Sembla que en algun moment al si de l'APIC -Associació Professional d'il·lustradors de Catalunya- s'havia intentat de crear una plataforma en defensa del col·lectiu, però ara com ara, com diu Fontdevila, «cadascú campa com pot» i afegeix que «si ara poguéssim, agafaria una excedència davant l'excés, no ja d'informació, sinó d'opinió».

Qui té por de l'humor?

Per què la imatge de l'acudit humorístic val més que mil paraules d'opinió alienes? Doncs, perquè les idees que genera aquest dispositiu gràfic les hi acabem posant nosaltres, els lectors, en lloc de venir-nos imposades per l'argumentació aliena. El bon acudit no és mai una idea tancada, una tesi explícita, sinó l'organització del sil·logisme, una mena de molla en tensió que hem de fer saltar a partir del nostre propi bagatge. La tesi la hi posa el context, l'antítesi arriba amb l'acudit, i la síntesi resultant té gràcia i valor perquè la hi posa qui riu. Per això l'humor gràfic és perillós. Costa moure del seu terreny el contrincant dialèctic, però qui riu ja ha baixat la guàrdia. Qui accepta una esquerra -una possibilitat de caricatura- en la muralla de les pròpies conviccions, té números per començar a fer-se preguntes. I en aquest terreny del no dit, però fet pensar, la crítica hi té un ampli territori de caça: aquesta crítica que tant tem qui té mala peça al teler invisible de l'"statu quo". El ninotaire, doncs, és el nen que diu que el rei va despul·lat. Amb naturalitat, com qui no fa res, com qui s'ho mira de fora, amb la mirada verge que identifica com a marciana, estranya i imposada la posa del poder, per "normal" -per habitual- que pretengui ser. Mala llet? No: salut, simple higiene mental.

Aleshores, es pot fer humor de tot? No té sentit recolzar l'acudit en el prejudici, en el clixé, en la tesi explícita, en la dada falsa. Es pot dir de mi que com més alt, més ruc, perquè sóc mig alt. Em farà gràcia o no, però parteix d'un fet, i -per si algú ho pensa- posa socialment en dubte que ser alt tingui cap mèrit. Ara bé, no té cap gràcia fer l'acudit sobre allò que la societat, per prejudici, ja considera d'entrada un demèrit, sobre aquelles coses de què ja s'ha rigut massa vegades qui té la paella pel mànec. No té sentit fer cap acudit sobre el fet de ser baix o patir gigantisme, com tampoc té cap sentit fer l'acudit sobre que és alt d'algú que no ho és. No té sentit riure's de la debilitat. El problema és que a la premsa en trobem sovint d'acudits com aquests, que responen a «la voz de su amo» i s'afegeixen a la riallada general.

Que la realitat fa evident que ja no es pot dir tot? Cada cop més sovint. En els àmbits "civilitzats", per com s'ha judicialitzat la política. En els menys, perquè et poden tallar el coll. Aleshores, potser cal tornar a fer com en ple franquisme i posar el llistó per baix. És a dir, en èpoques normals l'humor prova que es pot dir tot, que no hi ha ningú sagrat, que res no queda al marge de la crítica. Ara potser cal tornar a subratllar, simplement, que ja no es pot dir tot. Com aquella portada, en plena campanya contra les caricatures de Mahoma, que sortia amb un simple cartellet: "Nos hemos cagado". N'hi ha prou. Fa el fet. El silenci té aquell mateix efecte de molla que fa saltar el lector. Si un acudit sobre Carrero Blanco et pot dur al jutjat i a la presó, s'entén que un es quedi en blanc. O fins i tot directament, blanc. Acollonit. Tampoc no cal ser la bomba cada dia. Però això sí: en aquests casos, l'humor blanc és un "Carreró" sense sortida. Que se sàpiga.

Joaquim Noguero, periodista cultural